

Türkiye'nin İlk Turizm Rehberi "Türkiye Kılavuzu" ve Hazırlayıcısı Hüseyin Orak

Turkey's First Tourism Promotion Guide "Turkey Guide" and Hüseyin Orak as Preparatory

Zakir AVŞAR*, Mehmet YÜKSEL**

*Prof. Dr., Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi 8. Cad. 81 Sok. No: 2 06510 Emek, Ankara
E-posta: zakiravsar@gmail.com

**Prof. Dr., Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi 8. Cad. 81 Sok. No: 2 06510 Emek, Ankara
E-posta: msinayuksel@gmail.com

MAKALE BİLGİLERİ

Makale işlem bilgileri:

Gönderilme tarihi: 2 Nisan 2012

Birinci düzeltme: 27 Nisan 2012

İkinci düzeltme: 27 Mayıs 2012

Kabul: 29 Mayıs 2012

Anahtar sözcükler:

Tanıtma,
Ülke rehberi,
Turizm rehberi,
Türkiye kılavuzu,
Hüseyin Orak.

ARTICLE INFO

Article history:

Submitted: 2 April 2012

Resubmitted: 27 April 2012

Resubmitted: 27 May 2012

Accepted: 29 May 2012

Key words:

promotion,
country guide,
tourism guide,
Turkey guide,
Hüseyin Orak.

GİRİŞ

Hüseyin Orak adlı bir işadamı tarafından 1946 yılında beş cilt olarak tasarlanan Türkiye Kılavuzu adlı eserin sadece ilk cildi yayınlanabilmiştir. Eser, Türkiye ile ilgili coğrafi, tarihi, ekonomik, ticari, tarımsal, kültürel, sosyal ve turistik hususlarda adeta ansiklopedik bir bilgi havuzu niteliğindedir. Özel-

ÖZ

Bu makalede, fikri oluşum süreci 1936'da başlayan, sadece birinci cildi 1946 yılında yayınlanabilen ansiklopedik bir kültür, turizm ve ticari tanıtım rehberi olan "Türkiye Kılavuzu" adlı eser ve hazırlayıcısı işadamı Hüseyin Orak'ın ilgi çekici hayatı konu edilmektedir. Böyle bir eseri hazırlatma fikri, genç Cumhuriyet'in önde gelen işadamlarından biri olan Hüseyin Orak'ın 1936 yılında kendi çocuklarını trenle yurt seyahatine çıkarırken gezip görecekları yerleri daha iyi tanıyabilmeleri için aradığı tanıtım ve rehber kitaplarını bulamamasıyla doğar. Bir işadamı olarak kendisinin finanse ederek hazırlatma düşüncesi ile tasarlanan bu eser, başlangıçta Türkiye'nin bütün illerini ve ilçelerini kapsayacak şekilde beş cilt olarak planlanır. Bu çerçevede; illerin 1945-46 yıllarındaki coğrafi durumuna, arazi yapısına, iklimine, yeraltı ve yerüstü zenginliklerine, ticari hayatına, ekonomik ve sosyal yapısına, kültürel ve tarihi zenginliklerine, folklorik değerlerine, gezilip görülmesi gereken yerlerine, ulaşımına, önemli şahsiyetlerine ve benzeri hususlara ilişkin bilgiler, ayrıntılı ve özenli bir şekilde toplanır. Yalnızca ilk cildi kitaplaştırılabilen ve "Türkiye Kılavuzu" adıyla yayınlanabilen eser, ilk ayrıntılı Türkiye tanıtım rehberi olma özelliği ile önem taşımaktadır. Eser, hazırlanması sürecinde yer alan isimler bakımından olduğu kadar, yapılan çalışmanın bilimselliği ve ciddiyeti bakımından da büyük bir öneme sahiptir. Ayrıca, 1940'lı yıllar Türkiye'sinin de sosyal, ekonomik ve kültürel açılardan tahliine katkıda bulunabilecek değerli bilgiler ihtiva etmektedir. Eser hakkında günümüze kadar akademik anlamda hiçbir çalışma yürütülmemiş olmakla birlikte, yayınlandığı yıllarda akademik, idari, siyasi sahada önde gelen şahısların ilgisine mazhar olmuş ve bu konuda dönemin gazetelerinde yayımlar yapılmıştır. Bütün bu çevrelerden gelen övgü ve takdirlere rağmen umulan ilgiyi görmemiş, planlanan şekilde birinci ciltten sonraki ciltler basılamamış, bu kıymetli teşebbüs akim kalmış, müteşebbisi ise hayatının geri kalanını büyük ekonomik sıkıntılar içinde geçirmiştir.

ABSTRACT

In this article, "Turkey Guide", the large-scale encyclopedic culture, tourism and trade promotion book of which formation process of the idea begins in 1936 with a national travel, but publication of the first volume performed in 1946 covering all the provinces, the districts of Turkey, and the preparer businessman Hüseyin ORAK's very interesting life is the subject. In aforementioned years, Hüseyin ORAK, one of the leading businessmen of the young Republic and Ankara was about to start a national wide trip with his children by train in 1936, the fact that they were looking for publicity and guide books to recognize the places they would travel caused an idea of preparing him as a businessman when they couldn't find covering all the cities and districts in five volumes with the geographical position of provinces in the years 1945-46, the land structure, climate, surface and underground riches, the commercial life, economic and social structure, cultural and historical riches, folklore, place to be visited, transportation, important personalities and so on. With detailed and carefully identified information, carrying the name of Turkey's Guide it is the first book to feature a detailed introduction to Turkey but only the first volume was published. In addition, when taken into consideration during the preparation process this book has a great value with the contributed persons and the seriousness in terms of analysis refers to the socio-economic and cultural structure of Turkey in 1940s. There is no academic studies about the book up to day but newspaper articles published to appreciate and recognize by those who skilled in the academic, administrative, political field. Despite the praise and recognition from all these persons, the expected interest in the untreated, following volumes planned after the first volume was not printed, this precious enterprise was not succeeded and its entrepreneur spent the rest of his life in great economic difficulties.

likle turistlerin ve tüccarların ihtiyaç duyacakları bilgileri sağlamaya yönelik olarak hazırlanmıştır.

Söz konusu çalışma, alanlarında yetkin isimler bir araya getirilerek 1944-1946 yılları arasında yaklaşık iki yıl süren bir saha ve yazım aşaması sonucunda gerçekleştirilmiştir. Eserin yayınlanan ilk cildinde alfabetik sırayla 14 il ve ilçeleri yer almış-

tır. Eserin hazırlanma fikrinin doğuşu ve hazırlanma safhaları ise gerçekten ilgi çekicidir. Bu kitapla ve hazırlayıcısı ile ilgili şu ana kadar hiçbir akademik veya popüler araştırma/çalışma yapılmamıştır. Eserden ve hazırlayıcısı Hüseyin Orak'tan, gazeteci-yazar Orhan Karaveli'nin mesleki anılarını yazdığı "Görgü Tanığı" adlı kitapta bir anekdot olarak bahsedilmektedir (2006:117-118). Bu anekdotta da Karaveli, hatıralarını hafızasının izin verdiği ölçüde yazdığı için, eserin ismini "Türkiye Rehberi" olarak belirtmiştir¹. Buradan hareketle, bir hayli müşkül olmakla birlikte, önce TBMM Kütüphanesi'nde araştırma yapılmış, ardından sahaflar dolaşarak eserin orijinaline ulaşılabilmektedir. Eserin hazırlayıcısı Hüseyin Orak'a ilişkin, Ankara'da bir tüccar olmasının dışında herhangi bir bilgi bulunmaması ve kendi yaş kuşağından hayatta olan bir tanıdığının da kalmaması nedeniyle Ankara Ticaret Odası kayıtlarına müracaat edilmiştir. Burada bulunan dosyasındaki mevcut nüfus bilgilerinden hareketle yaşayan yakınları olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, çeşitli kurumlarla yazışmalar gerçekleştirilmiş; SGK (Emekli Sandığı, Bağkur), Milli Savunma Bakanlığı arşivlerinden Hüseyin Orak ile ilgili bilgilere erişme yoluna gidilmiştir. İçişleri Bakanlığı Nüfus Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü Mernis sistemi, araştırmanın ilerlemesi bakımından fevkalade işe yaramış; bu sayede Hüseyin Orak'ın hayattaki kızı Ayşe Sahavet Özbay'a ulaşabilmemiz mümkün olmuştur². Kızı ile yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiş ve bu görüşmeler ses ve görüntü olarak kayıt altına alınmıştır. Kızı Ayşe Sahavet Özbay'ın görüşme tarihi itibarıyla ilerlemiş yaşı ve sağlık sorunları yanında, babasının işlerine tam anlamıyla vakıf bulunmaması, babasından da geriye yazılı anı ve benzeri bir materyal kalmamış olması gibi etkenler, çalışmada kısıtlılıklarımızı oluşturmuştur. Ayrıntılar için, dönemin gazeteleri taranarak çalışmaya katkısı olabilecek bilgiler temin edilmiştir.

HÜSEYİN ORAK

Bu makalenin konusu olan Türkiye Kılavuzu adlı çalışmanın hazırlayıcısı olan Hüseyin Orak,

1) Sn. Orhan Karaveli ile de telefonla ve sonra yüz yüze görüşme gerçekleştirilmiş, kitapta verdiği anekdotun ötesinde bir bilgi sahibi olmadığını belirtmiştir. Hüseyin Orak'ın babasının arkadaşı olduğunu, ancak ikisinin de vefat etmiş olmasından dolayı daha ayrıntılı bir bilgiye ulaşamayacağını söylemiştir (Görüşme günü: 14.06.2011, İstanbul).

2) Adı geçen kurumlardaki saygıdeğer görevlilere ve adı geçen kişilere teşekkür borcumuz vardır. Çalışma yapabilmemiz için gerçekten çok özverili yardımları olmuştur.

01.07.1897 tarihinde şimdi Romanya sınırları içinde kalan Dobruca bölgesindeki Tulca ilinin Babadağ kasabasında doğmuştur. Balkanlardaki karışıklıklar dolayısıyla 1910 yılında ailesinin bazı fertleriyle birlikte önce İstanbul'a, daha sonra Eskişehir'e göçmüştür. İstanbul'daki amcasının ısrarıyla 22 Kanun-ı Evvel 1331 (1917) tarihinde Kara Harp Okulu'na (Harbiye) kaydolmuş; 25 Nisan 1332 (1918) tarihinde mezun olarak Irak Cephesi'nde 13. Kolordu 18. Alay 3. Tabur 9. Bölük'e tayin olmuştur. 01 Teşrin-i Evvel 1334 tarihinde Basra'da İngilizlere esir düşmüş, iki yıl Hindistan'daki esir kamplarında kaldıktan sonra 19 Teşrin-i Evvel 1336 tarihinde İstanbul'a geri dönmüş ve 25 Teşrin-i Evvel 1336 tarihinde terhis edilmiştir. Ancak, İstiklal Harbi'nin başlaması üzerine 31 Kanun-ı Sani 1337 tarihinde yeniden askere alınmış, 14. Fırka Muhabere Takım Zabıtlığı görevine atanmıştır. 07.08.1339 tarihinde ikinci kez terhis edilmiştir. 1926 yılında 15 Nisan-30 Mayıs tarihleri arasında bir kez daha askere alınmış ve bir kez daha terhis edilmiştir. 27.03.1928 tarihinde S.11937 numaralı İstiklal madalyası ile taltif edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine 5 Ağustos 1940 tarihinde bir defa daha askere alınmış ve 05 Ekim 1941 yılında yine terhis edilmiştir (MSB 2011).

Meslek hayatına asker olarak başlayıp Birinci Dünya Savaşı, İstiklal Harbi ve İkinci Dünya Savaşları'nda subay olarak askerlik görevi yapmış bulunan Hüseyin Orak, kısa bir dönem Türkiye'nin tanınmış büyük sanayici ve işadamı Vehbi Koç ile ortaklık kurmuş olan, ticaret ve sanayi alanlarında büyük başarılar imza atan bir işadamı olmuştur (Bkz. ATO 363 No.lu dosya). Ticaret hayatına esaretten birlikte kaçarak kurtulduğu (kızı Ayşe Sahavet Özbay'la yüz yüze görüşme notları: 24.06.2011, Ankara) Fahri Dural adlı arkadaşıyla, Ankara Sulu Han'da ortak açtıkları büyük bir bakkaliye dükkânı ile başlamıştır. Bu ortak işyerini, çıkan büyük bir yangında kaybetmesinden sonra ortağından ayrılarak inşaat malzemeleri ticaretine başlamıştır (ATO 363 No.lu Dosya)³. Atak, becerikli ve zeki bir insan olan Hüseyin Orak, işlerini kısa sürede büyütmüş; Bozüyük'te fayans, mozaik, karo imalatı, Ankara'da kum, taş, kireç, üstübeç ocakları, Kastamonu dolaylarında kiremit imali işlerine girmiş ve dikkati çekecek büyüklükte bir servet edinmiştir.

3) Ankara Ticaret Odası'na 1847 sicil numarası ile kayıtlı Hüseyin Orak'ın ilk ticari unvanı "H. Orak Ticarethanesi" olarak tescillenmiş ve işgal alanı tüccar ve müteahhit olarak belirtilmiştir (6.4.1936) (ATO, 363 No.lu Dosya).

Eskişehir'den Mokan Kerim Ağa namıyla bilinen ve kökleri Kırım Giraylarına dayanan bir Tatar Türk ailesine de damat olan Hüseyin Orak, Ankara Ticaret Odası'na kayıt yaptırdığı 1936 yılı itibarıyla⁴ üç çocuk babasıdır. Kızları Fatma Zekâvet (11), Ayşe Sahavet (9) ve oğlu Zafer (7) yaşındadır. O dönemde Ankara Maarif Koleji'nde ilkokula giden iki kızı sınıflarını başarıyla geçmiştir. Çocuklar, karne ödülü olarak, ailenin yakınlarının bulunduğu İstanbul'a gitmek isterler. Bu isteği makul bulmakla birlikte Hüseyin Orak, çocuklarına bir başka ödül olarak "Trenle Türkiye Turu" yapmalarını önerir. Ancak bu turun bir önemli özelliği olacaktır; ne kendisi ne eşi seyahate katılacak, üç çocuk ülkeyi kendi başlarına gezeceklerdir. Hüseyin Orak'ın o günün şartlarında bu çok ilginç ve cesur fikri, kısa sürede basının da dikkatini çeker. Üç çocuk ülke çapında "Küçük Seyyahlar" olarak ün yaparlar. Kuşkusuz ki, çok zeki ve başarılı bir işadami olan Hüseyin Orak'ın bu fikri ortaya atmaktaki temel hedefi, bütün dünyanın ateş çemberi altında olduğu bir süreçte Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanı, İsmet İnönü'nün Başbakan olarak siyasi ve idari sorumluluk üstlendiği Cumhuriyet Türkiye'sine olan inancı ve güveni pekiştirmektir. Diğer bir hedefi de, milli bir kuruluş olan ve bütün ülkeyi demir ağlarla ören TCDD işletmesinin o zamanın şartlarında tüm yurtda seyahati ve turizmi canlı tutmak için başlattığı kombine bilet uygulamasının ilgi görmesine katkı sağlamaktır. Ancak bir de çocukları için bu seyahat vesilesiyle hedefleri vardır ki, bunları da 5 Temmuz 1936 günü çocuklarının trene binmesinden önce seyahat anılarını kaleme almaları için ellerine tutuşturduğu not defterine⁵ kaydetmiştir: "Sevgili Yavrularım, yurdunu tanımayan, bilmeyen kimseden bir fayda beklenemez. Bir kiracının bile oturduğu evin içinde ve etrafında neler vardır, bunu bilmesi lazımdır. Nerde kaldı ki siz, kendi evi-

4) Ankara Ticaret Odası 1923 yılında kurulmuştur. Ancak harp sonrası ticaretin durgunluğu ve 1929-1930 seneleri dünya ticaret buhranı gibi sebeplerin de etkisi ile Ankara Ticaret ve Sanayi Odası uzun müddet bir varlık gösterememiş ve sadece bir teşekkül halinde kalmıştır. Ancak, 1932 yılından sonra yavaş yavaş işadamlarını celbetmeye başlamıştır. Hüseyin Orak'ın Ticaret Odası kaydının nispeten geç bir tarihe rastlaması hem 1928 yılına kadar askerlikle ilişkili olması hem de Oda'nın henüz yeterince aktif olmamasından kaynaklanmaktadır.

5) Söz konusu anı defterine başta Başbakan İnönü olmak üzere, gittikleri her yerin mahalli ve mülki erkânı seyahatin anlam ve önemini içeren yazılar yazmış, çocuklar kendi gördüklerini kaydetmişlerdir, ancak bu notlardan sadece Hüseyin Orak'ın ve İnönü'nün yazdıkları Türkiye Kılavuzu adlı çalışmaya aktarıldığı için kalmış, diğer notlar ise 2009 yılında hayatını kaybeden Fatma Zekavet (Orak) Hanım'ın hususi evrakları arasında bulunamamıştır.

nizin (yurdunuzun) öz sahiplerisiniz. Onu iyice tanımazsanız, sahibi olamazsınız. Ona yabancı kalırsanız, size gülerler (...) Sevgili yurdumuzda neler var, yurdun dört bucağındaki kardeşlerimiz ne halde, büyüklerimiz neler yapmışlar, ilerde sizin de büyüyünce neler yapmanız lazım, atalarımız bize neler bırakmışlar, bunları bilerek, yurt bilginizi artırarak döneceksiniz..." (Orak 1946: 9).

Orak'ın yukarıda zikredilen yaklaşımında; modernleşme ve ulus-devletleşme sürecinde ekonomi ve ticaretle yakından ilgili bir kimsenin zihniyet dünyasını, yani yükselmekte olan burjuva dünya görüşünü ve bu bağlamda gelişen bireycilik ve milliyetçilik gibi yeni değerleri görmek mümkündür. Böylece geleneksel toplum yapısından modern topluma geçiş sürecinde yeni bir değerler sisteminin ve zihniyet dünyasının Orak'ın kişiliğinde ne denli içselleştirilmiş olduğunu anlıyoruz (Yüksel 2004: 71).

1936 yılında Türkiye'de ulaşım, özellikle doğu vilayetleri bakımından ciddi bir sorundur. İktisat Vekili Celal Bayar'ın doğu illerine yaptığı uzun bir tetkik gezisi sonunda Başvekalet'e sunmuş olduğu "Şark Raporu" başlıklı uzun ve ayrıntılı raporda "Nakliyat İşleri" başlığı altında şu bilgilere yer verilmiştir: "Doğu illerimizin ekonomik bakımından en büyük bir derdinin de nakliyat meselesi olduğunu arz etmek isterim. Memleketin kıymetli bir köşesi, denilebilir ki sırf münakalesizlik (ulaştırma yetersizlikleri) yüzünden senenin büyük bir kısmında memleketin diğer parçaları ile münasebet (ilişki) tesis edememektedir. Doğu illerimizin bu vaziyeti, memleketin diğer kısımlar ile olduğu kadar bizzat kendi bünyesi içinde de vardır. Bir taraftan münakalesizlik, diğer taraftan nüfus azlığı, ekonomik mübadelenin canlanmasına mani olmuştur. Muntazam ve mütemadi mal nakli imkânı olmadıkça, canlı bir ticaret mevzuu olarak mal satmak imkânı da olmaz ve dolayısıyla istihlal de inkişaf edemez. Bu muntıkada, girecek malların ucuz satılması da aynı sebepten dolayı kabil olamaz" (Bayar 2006: 112).

ÜÇ ÇOCUĞUN TÜRKİYE SEYAHATI

Hüseyin Orak, çocuklarına gittikleri seyahatin verimli geçmesi için, yapması gerekenleri de belirtir; gittikleri yerlerde mutlaka memleketin büyüklerini ziyaret ederek onlardan malumat istemelerini, elde ettikleri bilgileri defterlerine kaydetmelerini, onların imzalarını almalarını isteyerek şöyle der: "... Bu defter size yurdun büyük bir hatırası ve ilerde sizin için bir rehber olacaktır" (1946: 9).

Cumhuriyet'e ve Atatürk devrimlerine yürekten inanan Orak, gerek Türkiye'nin ne denli güvenli bir ülke olduğunun ispatı gerekse "Atatürk çocuklarının nasıl yetiştiklerinin bütün dünya tarafından görülmesi" bakımından da bu seyahati önemser. Orak, çocuklarının küçüklüğünü gerekçe göstererek kendisini bu seyahatten vazgeçirmek isteyen tüm dostlarının ve yakınlarının sözlerini önemsemez (1946: 10).

Seyahat güzergâhı; Ankara Garı, Kırıkkale, Kayseri, Sivas, Adana, Mersin, Malatya, Elazığ, Diyarbakır, Samsun, İstanbul olarak gerçekleşir. Çocuklar, her gittikleri yerde en az üç gün konaklarlar. Konaklamalar ve gezi programları, Hüseyin Orak'ın iş arkadaşları ve mahalli ve mülki erkân tarafından ayrıntılı olarak planlanır. Çocukların herhangi bir sıkıntı çekmemesi için olağanüstü bir gayret gösterilir. Hatta öyle ki, babaları tarafından kendilerine verilen harçlıkları bile harcayacak yer bulamadıkları gibi, tüm ülkeden kendilerine taşıyamayacakları kadar çok ve güzel hediyeler verilir (A. Sahavet Özbay'la görüşme notları: 24.06.2011). Gazeteler çocuklardan bahseder, gittikleri yörelerde haber olurlar: "Yalnız Başlarına İki Küçük Kardeş Yurdu Geziyorlar" (Kurun Gazetesi 28 Temmuz 1936). Adana'da Türksözü Gazetesi'ni de ziyaret ederler. Gazete; çocukların ellerinde 5 Temmuz 1936 tarihinde alınmış ikişer aylık halk ticaret biletleriyle ülkeyi gezdiklerini, babalarının kendilerine 50 liralık harçlık verdiğini, Ankara, Kırıkkale, Sivas, Turhal, Samsun, Mersin ve Adana'ya uğradıklarını, Malatya, Elaziz (Elazığ) ve Diyarbakır'e (Diyarbakır) gideceklerini, Adana'da Tüccardan Ahmet Muhtar'ın evinde misafir olduklarını şehrin görülecek yerlerini gezdiklerini yazmaktadır (25 Temmuz 1936).

Çocukların son durağı İstanbul olur. İstanbul'da Heybeliada'da ziyaret ettikleri Başbakan İsmet İnönü, bu zor ama önemli seyahati gerçekleştiren üç küçük çocuğun defterlerine şu notu yazar: "Küçük seyyahları tebrik ettim. Seyahat sevmek bir memleket için çok iyi (iyi) bir şey, teşvik olunacak bir arzudur. 12.09.1936" (Orak 1946: numarasız sayfa).

TÜRKİYE KILAVUZU FİKRİ

Çocuklarının seyahat öncesi hazırlıklarını yaparken Hüseyin Orak'ı en fazla zorlayan husus, güzergâh boyu gezilip görülmeye değer tarihi ve kültürel yerlerin, konaklanacak otellerin, yemek yenilecek lokantaların bulunduğu bir rehber veya kılavuz kitap yokluğu olmuştur. O zamanın şart-

ları içinde Türkçe böyle bir kitap bulamamış olmanın sıkıntısını yaşayan Orak, ülkemizi ziyarete gelen batılı turistlerin ellerinde kendi dillerinde yazılmış rehber kitaplar sayesinde rahatça dolaşabildikleri halde, Türklerin kendi ülkelerini tanımadıklarını, tanıtamadıklarını, bunun da kendisi için üzüntü kaynağı olduğunu belirtir. Çocuklarının seyahati açısından bu sorunu çok pratik bir yolla halletmiştir; hazırlamış olduğu bilgi notları, o illerde bulunan yakın dostlarına ve iş ilişkisinde bulunduğu kimselere yazmış olduğu mektuplar sorunun aşılmasında etkili olur. Buna ilaveten, mahalli ve mülki erkânın ilgisi de zikredilmelidir. Meseleyi bu şekilde çözmesine rağmen, yolu her kitapçıya düştüğünde ısrarla ülkeyi tanıtan böyle bir kitabın olup olmadığını araştırır. Her seferinde de bulamamanın üzüntüsünü yaşar. Yazılmış seyahatnameleri, şehirlerle ilgili gezi ve tanıtım notlarını içeren her türlü kitabı toplamaya başlar. Hatta yabancı dildeki yayınları bile edinir.

Hüseyin Orak, her şeyden önce bir tüccar olup toplumun ekonomi ve ticaret hayatı bakımından yazılı bilginin ve kültürün ne kadar hayati olduğunun da bilincindedir. Yine bu konumu nedeniyle, iletişim ve ulaşım imkânlarının geliştirilmesi ihtiyacının da farkındadır.

Bu dönemde, bir yandan Hüseyin Orak'ın ticari hayatı devam ederken diğer yandan dünya büyük bir bunalıma doğru gitmektedir. Bu arada Hitler ve Mussolini ülkelerinde önemli siyasi aktörler haline gelmiştir. İspanya'da iç savaş vardır. İtalya, Habeşistan'ı işgal etmiştir. İkinci Dünya Savaşı adım adım yaklaşmaktadır. Böylesine zorlu bir ortamda, kafasında beliren Türkiye Kılavuzu hazırlama fikrinin hayata geçirilebilmesi sürekli akamete uğrar. 1940-41 arası askere alınarak Tekirdağ Vize'ye gönderilir. İşlerini vekilharcı yürütür. Askerden terhisini müteakip ise ülkede muazzam bir kıtlık, yokluk, sıkıntı vardır. İşleri bir hayli aksamıştır ve Türkiye Kılavuzu fikri için uygun bir zemin yoktur. 1944 yılına gelindiğinde ise, artık savaş bitmiş, işleri de bir hayli yoluna girmiştir. Üstelik büyük kızı Fatma Zekâvet Hanım, İstanbul Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi'ni kazanmıştır. O'nun kayıt işlemlerini yaptırıp ders kitaplarını temin etmek maksadıyla kitapçevlerini dolaşırken yine Türkiye Kılavuzu türü bir kitap bulunup bulunmadığını araştırır. İstanbul'un bütün saygın, büyük kitapçıları, yayıncıları dolaşmasına rağmen böyle bir eseri bulamaz. Üzüntüsü bu kez, "Madem yok, ben yaparım" noktasına evrilir (A. Sahavet Özbay'la görüşme notları: 24.06.2011).

Hüseyin Orak, bu arada toplamış olduğu Türkçe ve yabancı dildeki seyahatname ve gezi yazısı türündeki mevcut eserlere de eleştirel bir gözle yaklaşır. Bu türden eserlerde eser sahiplerinin gezip gördükleri yerleri çoğu zaman kendi duygu ve düşüncelerine, şahsi ihtisaslarına veya uzmanlıklarına göre kaleme almış olduklarından yakını ve bu yüzden eserler arasında birçok çelişki bulunduğunu belirterek bunlar arasından gerçekleri ve doğruları bulmanın çok güç olduğunu ifade eder (1946, 11). Eleştirileri bunlarla da sınırlı kalmaz; bazı eser sahiplerinin kendilerinden öncekilerin eserlerinden yola çıkarak bazı hakikatleri tespit etmekle birlikte bu noktada kaldıklarını, kimilerinin ise yalnızca eski devirlerin parlaklıklarını ve yaşamış milletlerin eriştikleri medeniyetin şaşasını anlatmaktan öteye geçemediklerini, kimilerinin de eski eserler üzerine araştırmalar yapmakla birlikte bugünü tamamen unuttuklarını ve bu nedenle çalışmalarının da tarih, arkeoloji ve jeoloji incelemeleri niteliğinde kaldığını belirtir. Kendi muhayyilesinde yaşadığı kitabı tarif ederken ise, “yurdun her sınıf halkına hitap etsin, aziz vatanımızın tarih boyunca geçirdiği safhalarını, kültür ve sosyal sahalarda eriştiği seviyesini, tabii ve sınai varlıklarını, ekonomi durumunu, dünün ve bugünün yaşayış farklarını, Cumhuriyet devrinin memleket alanında feyizli tesislerini el ile tutulur ve göz ile görülür bir şekilde hakiki veçhesiyle göstereyim” der (1946: 12).

Orak’ın bu tahayyülünde, Tanzimat döneminden başlayarak Cumhuriyet’e de intikal eden Aydınlanma düşüncesinin ve pozitivist bilim anlayışının tezahürlerini görebiliriz. Aydınlanmayı, halka bilgi götürme, “gözleri batıl inançla kaplı olanlara” kesin bir bakış açısı kazandırma, ilerlemeye zemin oluşturacak doğru bilgiye ulaşma gibi güçlü dürtülere sahip bir düşünce hareketi olarak tanımlamak mümkündür (Bauman 1996: 91) Cumhuriyet döneminde giderek gelişen ekonomik hayatın, ulus-devlet yapısının ve bu devletin yurttaşlarının ihtiyaç duyduğu net bilgiyi ancak pozitif bilim sağlayabilirdi. Bir analiz ve düşünce yöntemi olarak Pozitivist yaklaşım, deney ve araştırma yoluyla kesin bilgiye ulaşılacağı varsayımına dayanır. Bu sayede batıl inançlardan ve dogmatik düşüncelerden insanların kurtarılarak daha uygar ve ileri bir toplum aşamasına varılabileceğine inanılır (Erdoğan 2000: 245). Cumhuriyet ile birlikte giderek gelişen ekonomik ve ticari ilişkilerin düzenlenmesi, ulus-devlet çatısı altında bir araya getirilen milyonlarca insanın ihtiyaç ve sorunlarının kavranarak geleceğin

planlanması ve inşası gibi meseleler, hiç kuşkusuz bilimsel bilgiye olan acil ihtiyacı ortaya çıkarıyordu.

Fikrini ilk olarak o zamanın Yapı Sanat Enstitüsü Müdürü ve yakın dostu eğitimci Mitat Artun’a⁶ açar. Hazırlanacak eserin adının “Türkiye Kılavuzu” olmasına da birlikte karar verirler. Öncelikle kılavuzun oluşturulması için bir program tespit ederek oluşturulacak gezici gruplar için soru kâğıtları hazırlanıp bastırılır. Her il için dosyalar oluşturulur. Yerli yabancı dillerden bir kütüphane ve çalışacak kişiler için ofis hazırlanır. Çalışma sistematığı bakımından da; yurdu gezerek bilgi toplayacak ekipleri yola çıkarmak, tüm illere ilişkin her alanda yazılmış olan eserleri toplamak, bunlardaki bilgileri genel eserlerdeki bilgilerle karşılaştırmak, yabancı dillerdeki Türkiye’yi ilgilendiren eserleri Türkçeye çevirmek ve bütün bunları tasarlanmış bulunan programa uygun hale getirerek yazmak gibi bir yöntem benimsenir. Bunları yapmak için de ihtisas sahibi yetkin kişilerden oluşan 10 kişilik bir yazı heyeti meydana getirilerek ortak çalışma yürütülmesi düşünülür. Buna göre, yurdu 10 bölgeye ayırıp her bir uzman kişiye ve yanlarına alacakları yardımcıya bir bölge verilecektir. Bu kişiler, bizzat bölgelere gidecekler ve yerinde tetkik yapacaklardır. Bunun için de alanlarında saygın profesör, doçent, öğretmen zatlardan müteşekkil bir heyetle her gece toplantılar başlar. İki ay kadar süren bu toplantılardan uygulamaya ilişkin görüş ayrılıkları nedeniyle bir netice alınmaz. Kendi ifadesiyle, bu kişilere yapacakları işin bir “memleket borcu olduğunu” hatırlatması bile, onları böyle bir müşterek gaye etrafında birleştirmeye yetmez (1946: 13).

Kızı A. Sahavet Özbay, babasının o hummalı günlerde zamanın şartlarında çok mühim sayılabilecek bir bütçe olan 50 bin lirayı Türkiye Kılavuzu’nun sermayesi olarak ayırdığını ifade etmiştir. Buna ilaveten şirketinin olduğu binada bir kat sadece bu amaçla düzenlenmiş, özel toplantı ve çalışma masaları imal ettirilmiştir. Babasının çalıştıramadığı ilk ekipte yer alan isimlerin o günün en tanınmış bilim simaları olduğunu, çoğunlukla Siyasal Bilgiler Okulu’nun hocalarından oluştuğunu hatırladığını belirtmiştir (Görüşme notları: 24.06.2011, Ankara).

İlk heyetin başarısızlığı Hüseyin Orak’ı pes ettirmez, tersine arkadaşı Mitat Artun’la birlikte tanınmış kişilerden ziyade yeter bilgiye sahip çalışkan, mütevazı, sebatkâr bir yazı heyeti oluşturulmasına

6) Mitat Artun, eğitimcidir. 1943 yılında Maarif Vekâleti Yapı Enstitüsü Müdürlüğü görevine getirilmiş, bu görevi 1959 yılına kadar sürdürmüştür.

karar verirler. Yurt tetkiklerine giden elemanlardan Nuri Alpay'ın dönerek gözlem ve tecrübelerini aktarması, işlerin aksamadan yürümesi için alacakları tedbirler bakımından yararlı olur.

Türkiye Kılavuzu'nun Hazırlanması

Planlanan bütün altyapı hazırlıkları tamamlandıktan sonra bölgelere göre araştırmacılar saha çalışmalarına başlamış; ancak pek çoğu gezip gördükleri yerleri "romantik bakımdan" incelemişler ve şairane bir üslupla kaleme almışlar, kendilerine verilen basılı soru kâğıdı formatına uymayı ihmal etmişlerdir. Verilen direktifler ve soru kâğıdı ile belirlenen formatın dışında kalan çalışmalar tamamıyla atılmış, bu bölgelere yeniden görevlendirmeler yapılarak belirlenen genel çerçevede dâhilinde araştırmalar ikmal edilmiştir. Bu çalışmalarda yükü Nuri Alpay⁷ omuzlamış, illerde yapılacak doğrudan çalışmalar tamamlandıktan sonra yazı heyeti çalışmalarına geçilmiştir.

"Coğrafya, tarih, ekonomi, ticaret, tarım, kültür, sosyal ve turistik bakımlardan Türkiye Kılavuzu" adlı eserin birinci cildinin hazırlayıcıları olarak şu isimlere ve görevlere yer verilmiştir: Müteşebbis ve sahibi: Hüseyin Orak, Düzenleyip Yazanlar: Öğretmenler Mitat Artun, Mustafa Nihat Özön⁸, Cevdet Alas, Reşat Özalp, Şaban Taşkın ve işadamı Hüseyin Orak; Yurdu gezerek inceleme ve derlemeleri yapanlar: Nuri Alpay ve arkadaşları; Haritaları hazırlayanlar: Muhittin User ve Zeki Başaran; Ankara şehir planını hazırlayanlar: Hüseyin Orak, Mitat Artun, Desinatör Sabri Yetüman; Folklor kısımlarına yardım eden ve notaları veren: Ferruh Arsunar⁹; merkez bürosunda çalışanlar: Nuri Katırcıoğlu, Enver Ener, Feyzi Adsız; Basım ve teknik düzenlemeler: Necmettin Candan, Yılmaz Orak (oğlu) olarak belirtilmiştir (Orak 1946: 2). Bu isimlerin dışında o

günlerde Eskişehir Milletvekili olan Yavuz Abadan da¹⁰ çalışmalara fiilen iştirak etmiştir (A. Sahavet Özbay'la görüşme notları: 24.06.2011, Ankara). Çalışmalara katılanlardan Mitat Artun ve Necmettin Candan hiçbir ödeme kabul etmemiştir, diğerlerine ciddi ödemeler yapılmıştır. Ancak henüz hiçbir cildin hazırlığı tam olarak bitmeden Hüseyin Orak tarafından bu iş için ayrılan para tükenmiştir. Bunun üzerine esere ortak aranmış olup hiç kimse iştirak etmemiştir. Bazı dostları ve iş arkadaşları, Bozüyük'teki seramik fabrikasını teminat göstermesine mukabil para temin etmişlerdir. İşin ilerleyen safhalarında bu paralar da yetmemiş, diğer işyerleri ve hatta evi bile ipotek altına girmiştir (A. Sahavet Özbay'la görüşme notları: 24.06.2011, Ankara).

Türkiye Kılavuzu çalışması esnasında yerinde tetkik ve bilgi toplama yollarının dışında şu eserlerden faydalandığı kaydedilmektedir: Hayat, İslam, Meşhur Adamlar ve İstanbul Ansiklopedileri, Küçük Asya, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, La Turquie D'asie, Türkiye Coğrafyası (Faik Sabri Duran), İktisadî Türkiye (Hamit Sadi Selen), İktisadî ve İçtimaî Türkiye, Türkiye Havzaları ve Anayolları, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Yayınları, Büyük Türkiye, Balneoloji¹¹ (Dr. Rıza Reman), Orta Yaylalar, Sıradağlar, Madenlerimiz, Güneydoğu, Asar ve Mahkukat, Kültür, Ziraat ve Ticaret İstatistikleri,

yer almıştır. Türkülerin, oyun havalarının notaya alınmasında, bütün yurda yayılmasında Muzaffer Sarısözen ile birlikte çalışmışlardır. Köroğlu, Gaziantep Folkloru, En Güzel ve Seçme Şarkılar gibi önemli eserleri vardır. 21 Aralık 1965 yılında Ankara'da vefat etmiştir. (<http://www.turkuler.com/tgv/ferruh.asp>, Erişim: 25.02.2012).

10) Yavuz Abadan (1905-1967), Hukuk Fakültesini bitirdikten sonra Heidelberg Üniversitesi'nde doktora yaptı. Yurda dönüşünde bitirdiği fakültede doçent oldu. 1942'de profesörlüğe yükseldi. 1943-1946 döneminde Eskişehir Milletvekili seçildi. Sonra Siyasal Bilgiler Okulu'nda görev aldı. Okul fakülteye dönüştürüldüğünde dekanlığa getirildi (1952). Bu görevi sırasında Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü'nü kurdu, genel müdürlüğünü yaptı. 27 Mayıs 1960 sonrasında 147'lerle birlikte görevinden alınan Abadan, bir süre Berlin Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde dersler verdi. Hakları geri verilince Hukuk Fakültesi'nde ve Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'nde görev aldı. Çalışmaları, üniversite çevrelerinde "kamu hukuku ve siyasal bilime yapılmış önemli katkılar" olarak değerlendirildi. Başlıca yapıtları: Hukuk Başlangıç ve Tarihi (1935), Hukukun Gözü ile Milliyetçilik ve Halkçılık (1938), Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış (B. Savcı ile birlikte, 1959), Mustafa Kemal ve Çetecilik (1964) (<http://www.kenthaber.com/ic-anadolu/eskisehir/Kimdir/iz-birakan/yavuz-abadan>, Erişim: 25.02.2012).

11) Sözcük anlamı banyo bilimi olan balneoloji, yer altı, toprak, su ve iklim kaynaklı doğal terapötik faktörlerin bilimi olarak tanımlanabilir. Doğal şifalı sular, çamurlar ve iklimsel faktörler gibi doğal terapötik kaynakları fiziksel, kimyasal, biyolojik, jeolojik, hidrolojik, ekolojik ve medikal yönden inceler. Bu nedenle fizik, kimya, biyoloji, hidroloji, jeoloji, klimatoloji ve tıp gibi değişik bilim dallarını bünyesinde toplayan interdisipliner bir alandır (<http://zehirlenme.blogspot.com/2010/10/balneoloji-ve-balneoterapi-nedir.html>, Erişim: 24.02.2012).

7) Köy Davamız ve Köyün İçyüzü (1592) adlı bir çalışması vardır. Cumhuriyet gazetesinin yazarları arasında yer almıştır. Kılavuz heyetinde yer almadan önce İçişleri Bakanlığı'nda çalışmıştır.

8) Mustafa Nihat Özön, 1896 yılında İstanbul'da doğdu. İstanbul Darülfünunu Edebiyat Şubesi'ni bitirince (1923) öğretmenlik yapmaya başladı. Bu dönem, 1961'de Gazi Eğitim Enstitüsü edebiyat öğretmenliğinden emekli olana kadar, otuz sekiz yıl sürdü. Dergâh, Kalem ve Oluş dergilerinin yayımlanmasında etkin görev alan Özön'ün dil ve edebiyat alanlarındaki çalışmaları beş başlık altında toplanmaktadır. Edebiyat tarihçiliği, metin yayımları, sözlükçülük, çeviri çalışmaları, ders kitapları. Bu alanlardaki çalışmaları yaşamını kaybettiği 1980 yılına kadar yüz kadar kitapta toplanmıştır (<http://www.iletisim.com.tr/ki%C5%9Fi/mustafa-nihat-%C3%B6z%C3%B6n-565.aspx>, Erişim: 25.02.2012).

9) Ferruh Aksunar, dönemin önemli müzik ve folklor araştırmacısıdır. 1929 yılında Anadolu'ya gönderilen halk türkülerini derleme heyetinde de

İstatistik Yıllığı, DDY Nakliyat İstatistikleri, Köylerimiz ve Nüfus İstatistiği, Genel Nüfus, Hayvanlar, Meyveler ve Zeytincilik İstatistikleri, Anadolu Beylikleri, Ülkü, MTA, İktisadi Yürüyüş, Belediyeler ve Vilayetler Dergileri koleksiyonları, Turizm Kılavuzu, Halk Şairleri Antolojisi, Türk Dügünleri, İdari Taksimat, Bursa'dan Konya'ya Seyahat gibi önemli eserlerden ve Türkiye'nin muhtelif mikyas-ta haritalarından (Kaynaklar, Hüseyin Orak'ın zikrettiği şekilde nakledilmiştir) (1946: 18).

Eserde halkın kullandığı dilin kullanıldığı vurgulanarak, yeni terimlerin ve eski tabirlerin bu esasa göre alındığı kaydedilmiştir. İhsaî malumat (sayıma ait bilgiler) hiçbir ekleme ve çıkarmaya tabi tutulmaksızın resmi kaynaklardan olduğu gibi aktarılmış; 1945 sayımı verileri ilk cildin yayımı esnasında yayınlanmamış olduğu için burada 1940 yılı sayımı verileri dikkate alınmıştır.

Türkiye Kılavuzu çalışmasının dikkat çeken bölümlerinden biri de her il ve ilçede doktor, avukat, ebe, diş hekimi, tüccar ve işadamı gibi meslek sahiplerinin isim isim verilmesidir. Bununla; kılavuzun yıllarca ihtiyaca cevap vermesi hedeflenmiş, hatta bu isimler belirlenirken o il veya ilçede mukim veya yerleşik olup olmadıklarına dahi bakılmıştır. Kitapta, bu ismi geçenlerden reklam mahiyetinde de olsa, herhangi şekilde hiçbir ücret alınmadığının da altı çizilmiştir.

İdari taksimat bakımından il, ilçe ve bucaklara kadar inilmekle birlikte köyler sayısal olarak ifade edilmiştir. Birinci ciltte 14 il ele alınmış, bunların ilçelerine de büyüklüklerine göre değinilmiştir.

Her il ile ilgili bölümün başında çalışmanın nasıl gerçekleştirildiği açıklanmış; ille ilgili saha çalışmalarını kimlerin yürüttüğü, bu kişilerin gittikleri yerlerde kimlerle görüştikleri, ayrıca her il ile ilgili bölüm yazılırken sahada elde edilen bilgiler dışında hangi kaynaklardan yararlanıldığı belirtilmiştir. Örneğin ilk il olan Afyonkarahisar'a ilişkin "Nasıl Yazıldı?" bölümünde "Afyon iline giden ekibimiz Bay Cahit Beğenç ile Kemal İrmak'ın mahallinde yaptıkları incelemeler sırasında isimleri aşağıda yazılı zatlar..." açıklaması yer almaktadır (25). İller ile ilgili olarak genel olarak şu başlıklar altında bilgiler verilmiştir:

İl nasıl yazıldı?, İl ve ilçelere nasıl gidilir?, İlin coğrafi Durumu: Arazi durumu, iklimi, suları, ziraat ve bitki durumu, hayvancılığı, yeraltı servetleri ve madenleri, sanayi, dokumacılığı, ziraat ve bitki sanayi, hayvancılık sanayi, maden sanayi, ticareti, yolları, taşıtları, nüfusu ve idari bölümü; İlin coğ-

Tablo 1. Türkiye Kılavuzu 1. Cilt Genel Fihristi

Sıra	İl	Sayfa No.
1	Afyonkarahisar	25- 69
2	Ağrı	75-105
3	Amasya	111-145
4	Ankara	153-318 ¹²
5	Antalya	323-372
6	Aydın	377-421
7	Balıkesir	427-535
8	Bilecik	541-579
9	Bingöl	585-605
10	Bitlis	611-642
11	Bolu	647-694
12	Burdur	699-720
13	Bursa	625-811
14	Çankırı	817-847
		Toplam Sayfa Sayısı: 850

Kaynak: Orak, a.g.e.

rafi mevkii ve tarihi: Abideleri ve eski eserleri, nüfusu, ticareti, tüccar ve işadamları, taşıtları, otelleri, lokantaları ve berberleri, kiraathaneleri ve hamamları, kültürel ve sosyal durumu, doktor, ebe ve avukatları, folkloru, yetiştirdiği büyük şahsiyetler ve milletvekilleri, sağlık durumu, içme suları, şifalı suları, ışık durumu, muhabere vasıtaları, eğlence ve mesire yerleri, ilçeleri...

Her il ve ilçeye dair sayfalarda tarihi ve turistik yerlerin, Cumhuriyet dönemi yapılan önemli yapıların, fabrikaların, milli kültüre ve folkloru ait varlıkların fotoğrafları verilmiştir. Ayrıca illerin fiziki renkli haritaları özel olarak bastırılıp bölüm başlarına eklenmiştir. Fotoğrafların ve haritaların kitapta yer aldığı kalitede basımı o günün şartlarında çok zor olduğu içindir ki, İstanbul'da da bir büro açılması gerekmiştir. Bu da maliyetleri olağanüstü artıran diğer bir faktör olmuştur. Çalışmayı ilginç kılan bir başka ayrıntı ise neredeyse her sayfanın altında yer alan öneri, öğüt ve özlü sözlerdir: "Yurt her fertten yaratıcı kudret bekler" (25), "Eski eserler deyip geçme, onlardan ilham al" (26), "Her insan iltifattan hoşlanır" (32), "Yerli malı kullan" (127), "Baş sağlığı dünya varlığı" (318), "Bursa'nın yarma şeftalisini muhakkak arayınız" (402), "Kütahya dünya çinçiliğinde nam salmıştır" (474), "Yurdunu gezmeyen bir şey bilmez" (475) gibi.

12) Kırıkkale, Ankara'nın bir ilçesi olarak Türkiye Kılavuzu içinde yer almaktadır.

Fotoğraflar, haritalar ve benzeri malzemelerle bezenmiş "Türkiye Kılavuzu" gibi kapsamlı bir eserin, Cumhuriyet döneminde devlet eliyle ulus inşa etme sürecinde önemli bir işleve sahip olduğu söylenebilir. Yayımlandığı zaman, Milli Eğitim Bakanı'ndan Cumhurbaşkanı'na kadar birçok devlet adamından ve aydından aldığı övgüye değer takdiri de bu açıdan değerlendirmek mümkündür. Anderson'a göre, modernleşme sürecinde matbaa sayesinde yazılı iletişim imkânlarının artmasıyla oluşan yazılı kültür ortamında şekillenen kamuoyu ile bir devletin egemenlik temelini oluşturan halk topluluğunu "millet" olarak hayal etmek mümkün olmuştur. Uluslaşma sürecinde nüfus sayımı, harita ve müze olgusunu vurgulayan Anderson, bunun devletin mülkünü, bu mülkün coğrafyasını, yönetilen insanların doğasını ve eskiliğinin meşruluğunu nasıl hayal ettiğini derinden belirlediğini ifade eder (Anderson 1995: 182). Türkiye Kılavuzu isimli eser incelendiğinde; Anderson tarafından vurgulanan her üç husus ile birlikte il bir çok konuda değerli bilgiler aktarıldığı görülür. Kısacası, modern toplum yaşamı, giderek artan bir iletişim ihtiyacını, bütün yurttaşlarını belirli standartlar çerçevesinde eğitime gereğini ortaya çıkarır. Böylece modern toplumlar, bir yandan bütün halkın ortak iletişim aracı olan dilin standardını belirlerken, diğer yandan bu ve diğer standartları bütün topluma yaymanın araçları olarak eğitim gibi kurumları yaratmaya çalışır (Belge 2011: 110-112).

Hüseyin Orak, eski ortağı sanayici ve işadamı Vehbi Koç'u çok önemsemektedir. Bunu, çalışmanın Ankara bölümüne O'nun özgeçmişi ve öğütlerinin yer aldığı bir kısım ekleyerek gösterir. "Bir işadamı muvaffak (başarılı) olmak için nasıl olmalı?" sorusuna Vehbi Koç'un 14 madde halinde verdiği cevaplar¹³ aynen kitaba aktarılmıştır (321). Vehbi Koç'un vermiş olduğu cevaplar, yakından incelendiğinde; sorulara yanıt veren işadamı Koç'un ve bu yanıtları önemseyerek hazırlamakta olduğu "Türkiye Kılavuzu" isimli çalışmaya aktaran iş adamı Orak'ın, ünlü sosyal bilimciler Alex Inkeles ve David H. Smith tarafından tanımlanan

"modern insan" özelliklerine büyük ölçüde sahip oldukları söylenebilir. Anılan bilim insanları, "modern insan"ı şöyle tanımlamaktadır:

- yeni deneyimlere açık,
- toplumsal değişmeye yönelik,
- fikir oluşturan ve fikrini savunan,
- bilgi ve haber toplayan ve etrafında olan bitenden haberdar olan,
- zamana değer veren,
- çevresindekilere etkide bulunma yeteneğinde olduğuna inanma anlamında etkin,
- kaderciliğin yerini alan bir planlılığa ve dünyanın hesaba kitaba sığar olduğuna inanan,
- etrafındaki insanlar ve kurumların güvenilebilir olduğu duygusuna sahip olan,
- teknik beceriye ve bilime dayalı eğitime değer veren,
- insan vakarına ve haysiyetine artan ölçüde önem atfeden,
- sanayide karar alma mantığını kavramış olan,
- evrensel kuralların toplumda herkese aynen uygulanması gereğine inanan birey modern insandır (aktaran Üstün Ergüder ve arkadaşları 1991).

Modernleşme ve sanayileşme politikalarına önem verilen Erken Cumhuriyet Dönemi'nde diğer müteşebbislerin de temsilcisi sayılabilecek Koç ve Orak'ın, karşılaştıkları sorunları akıl ve bilgi yoluyla çözmeye çalışan, çevresi, ülkesi ve dünya hakkında bilgi toplamaya çalışan, bilimsel araştırmaya önem veren, iş ve çalışmayı yaşamlarının merkezine koyan, kişisel çabaya, planlamaya değer veren, bilgi ve fikir sahibi birey karakterinde oldukları ifade edilebilir. Bunun, Osmanlı geçmişinden gelerek varlığını sürdüren kadercilik, kanaatkârlık, rekabetten kaçmak, geleceği planlamayı gereksiz bulmak, riskten ve kişisel girişimden kaçınmak gibi geleneksel toplum değerlerinin halen etkin olduğu bir dönemde sergilenmiş olması, ayrıca dikkate değer bir durum olarak kaydedilmelidir.

13) Vehbi Koç'un cevapları şöyledir: Bir işadamı: 1. Çok çalışacaktır, aklı fikri daima işinde olacaktır. 2. Sıhhatine iyi bakacaktır, hem çalışmasını hem de eğlenmesini bilecektir (eğlencede her türlü israf yapmayacaktır). 3. Yaşına göre muhakkak spor yapacaktır. 4. Dürüst hareket edecek ve daima iyi tanınacaktır, herkese emniyet ve itimat telkin edecektir. 5. Hayatında kuvvetli rakiplerle karşılaşacaktır. Bu sebeple rakiplerinin hareketlerini yakından takip edecektir. 6. Kültürlü olacak ve muhakkak ecnebi lisanlarından birini bilecektir. Dünya inkişafını (gelişmeleri) yakından takip edecektir. (Bir lisan bir insan darb-ı meseli (atasözü) çok doğrudur).

7. Zamani gelince muhakkak evlenecektir ve aile hayatına daima sadakat gösterecektir (Evlilik muvaffakiyetin sırlarından birisidir). 8. Memleketin işleriyle ve bilhassa üzerine düşen içtimai işlerle yakından ilgilenecek ve imkân dairesinde yardım edecektir. 9. İyi eleman seçecek ve iyi para verecektir, pahalı eleman daima ucuzdur. 10. Siyasetle alakadar olmayacaktır. 11. Bir işte karar alırken çok düşünecek ve kararı verdikten sonra dönmeyecektir. 12. Mensup olduğu dine iyi sahip çıkacak ve dinsiz olmayacaktır, din işi ile dünya işini birbirine karıştırmayacaktır. 13. Dost kazanmak ve kimseyi küçük görmemek lazımdır. 14. Yürüyeceği yolu iyi çizdikten sonra cesur olacaktır.

Türkiye Kılavuzu Eserine Okuyucu ve Kamuoyu İlgisi

Türkiye Kılavuzu'nun birinci cildi toplam 850 sayfa olarak basılmıştır. 1750 kuruş fiyatla okuyucuya sunulmuştur. Kızı Sahavet Hanım'a imzaladığı nüshada belirttiği gibi, çocuklarının yurt seyahati ile başlayan bir süreç nihayete ermiştir: "Kızım Sahavet, Hayatımın ellinci yılında yazdığım aziz yurdumun bu rehberini sizden aldığım ilhamla hazırladım. Bu benim size bırakacağım mirasın en büyüğüdür. Çünkü onun içinde tüm dünyaya bedel Türk vatani vardır. Beni hatırladıkça bu eşsiz eserin içinde daima arar, bulur ve görürsün. Gözlerinden şefkatle öper, hayat yolculuğunun çetin yollarında mesut olmanı Ulu Tanrı'dan dilerim. 27.03.1946."

Hüseyin Orak'ın yukarıdaki sözlerinden 19. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda gelişmeye başlayan; atalardan miras kalmış topraklar, kendileri için kan dökülmüş topraklar gibi deyişler temelinde şekillenen bir "vatan fikri"nin Orak'ın düşüncesinde önemli bir yer işgal ettiğini anlıyoruz. 1860-1870 yıllarında büyük Osmanlı şairi Namık Kemal tarafından güçlü bir şekilde dile getirilen vatan fikri, Jön Türk kuşağını da besleyerek 20. yüzyılın başında İmparatorluğun yönetici sınıfı ve seçkinlerinde "devlet vatanseverliği" ve "Türk milliyetçiliği" şeklinde billurlaşan temel iki kavrama ve ideolojik akıma hayat verdi (Georgeon 2006: 16-17). Devleti, vatani korumak ve gerektiğinde kurtarmak duygusu ve düşüncesi, Osmanlı seçkinleri kadar cumhuriyet seçkinlerinde de oldukça baskın bir duygu ve düşüncedir. Resmi ideoloji, toplumun üyelerinin milli birlik içinde, ülke bütünlüğünü ve bölünmezliğini savunmasını ve bu yönde davranmasını ister (Ünsal 1998: 20). Cumhuriyetin kurucu kadrosunu ve yetişmekte olan kuşağı derinden etkileyen böyle bir duygu ve düşüncenin güçlü etkilerini, bizzat Orak'ın şahsında da müşahade ediyoruz.

Kitap çıktığı andan itibaren özellikle ülke yönetiminde bulunanlardan, üniversite ve milli eğitim çevrelerinden, medyadan çok olumlu tepkiler almıştır. Cumhurbaşkanı (Milli Şef) İsmet İnönü, çalışmaya ilişkin Hüseyin Orak'a gönderdiği kutlama mesajında: "Türkiye Kılavuzu, sebatlı çalışmanın kıymetli bir mahsulüdür. Cemiyetimizin her katı için faydalı ve her kitaplığımızın başlıca eserlerinden biri olacaktır." diye yazmıştır (TK Broşür 1496). Çalışmanın en başından beri takip eden Maarif Vekili Hasan Ali Yücel de bir yazı ile kamuoyuna

yuna kitabın önemini anlatmak istemiş ve şu cümleleri yazmıştır: "Memleketimizi içte ve dışta tanıtabilecek eserlere ihtiyacımız büyüktür. Yurdumuzun tabiat güzelliklerini, tarih yadigârlarını, ürünlerini, ekonomik ve kültürel durumunu aydınlatan ve her meslekten insanı ilgilendirecek olan böyle bir kılavuzu çok bekledik. Hüseyin Orak'ın teşebbüsü ile vücuda gelen Türkiye Kılavuzu, bu ihtiyacımızı karşılamakta ve bekleyişimizin boşa olmadığını göstermektedir. Türkiye Kılavuzu ticaretle uğraşan ve yaşama konusu tabii olarak kâr ve menfaat olan bir yurttaşın kazançlarını memleket sevgisi ile memleket yoluna vermesinin çok kıymetli bir örneğidir. "Her şey gibi para da memleket içindir" düşüncesinin bir hayal olmadığına Hüseyin Orak unutulmayacak bir misal vermiştir. Büyük emekle hazırlanmış bu eserin meziyetleri ve faydaları, kolayca tashih edilebilecek kusurlarını karşılayacak değerdedir. Fertçe ve devletçe bu hayırlı, hatta cüretli teşebbüsü desteklemenin bir vazife olduğu kanaatindeyim. Müteşebbisini ve çalışma arkadaşlarını takdirle karşılarım. Memleket irfanı adına kendilerine bütün yüreğimle teşekkür ederim (19 Mart 1946)." (TK Broşür 1946:1).

Kitapla ilgili olarak, TBMM Başkanı M. Abdülhalık Renda, CHP Genel Sekreteri N. Kansu, Dışişleri Bakanı Hasan Saka, Eskişehir Milletvekili Yavuz Abadan gibi siyaset adamlarının yanı sıra Enver Ziya Karal, Faik Reşit Unat, Ali Fuat Başgil, İ. Aladdin Gövsa gibi kamuoyunca bilinen bilim adamı ve yazarlar da övgü dolu ifadeler kullanmışlardır (TK Broşür 1946). Kitaba ilişkin gelen en ilginç kutlamalardan biri de ABD Donanması'na ait Missouri Gemisi Komutanı R. H. Hillenkooetter'den gelen kutlama yazısı olmuştur. Komutan, gemisinde personelin çalışmayı ilgiyle okuduklarını ve diğer yayınlanacak dört cildi de gemi kütüphanesine kazandırmak için sabırsızlıkla beklediklerini ifade etmiştir (TK Broşür 1946:9).

Türkiye Kılavuzu'nun dönemin medyasında da büyük bir ilgi gördüğü anlaşılmaktadır. Ulus Gazetesi, kitapla ilgili "Çok Faydalı Bir Eser" başlıklı uzun bir değerlendirme yazısı yayınlarken, Kılavuz'un neden yayınlandığını ve hangi amaçlara hizmet edeceğini aktarmıştır (20.03.1946). Son Telgraf Gazetesi'nde Reşad Feyzi Yüzüncü, eseri okuyucularına şu cümleler ile tanıtmıştır: "... Ağrı vilayetine dair bu memlekette kaç kişi ne bilir? Türkiye Kılavuzu adlı eserde, Ağrı vilayetindeki halk türküsüne, bu türkünün şivesine, notasına kadar her şeyi bulabilirsiniz. Yolunuz Ağrı'ya mu

düştü, hangi otelde kalacaksınız? Otellerin sayısına ve ismine kadar bu cilt içinde mevcuttur. Esere ilave edilmiş harita ve krokiler harikadır. ..." (27.03.1946). Türk Dili Gazetesi'nde Vehbi Evinç "Mühim Bir Eser" başlıklı yazısında eser ününe övücü beyanlarda bulunarak, her Türk aydınının ve tüccarının bu eseri almasını önermiştir (28.03.1946). Ankara Gazetesi'nde "Başkentin Kılavuzu" başlıklı makalede, Ankara bölümüne dikkat çekilerek çalışma takdirle karşılanmıştır (30.03.1946). Aydın Gazetesi'nde de "Türkiye Kılavuzu" başlıklı yazıyla eserin önemi üzerinde uzun uzadıya durulmuş; "Gezmek görmek muhakkak ki okumak yazmak kadar faydalı bir iştir. Evvelce seyahatin zevki meşakındadır (meşakkat: sıkıntı) diyorlardı, bugün gezinin sırrı kılavuzdadır, diyorlar" cümlesiyle esere dikkat çekilmiştir (30.06.1946).

Esere, zamanın önemli yazarlarının göstermiş olduğu ilgiyi, köşe yazılardaki takdir yüklü övücü ifadelerde görmek mümkündür. Akşam Gazetesi'nde Va-Nu (31.03.1946), Sonposta'da İsmet Hulusi İmset (31.03.1946), Burhan Cahit (03.04.1946), Mithat Cemal Kuntay (03.03.1946), Pazar Gazetesi'nde Aygün (01.04.1946), Cumhuriyet'te Abidin Daver (2.04.1946), Yeniçağ Mecmuası'nda Orhan Seyfi Orhon (06.04.1946), Türk Yolu Gazetesi'nde Cevdet Baykal (12.04.1946), Ülkü Dergisi'nde Ali Gündüz (16.04.1946) bu eserin önemi üzerine çok takdir edici yazılar kaleme almışlardır. Ancak Vakit Gazetesi'nde Hakkı Süha Gezgin'in kitaba ve hazırlayıcısına övgüsü çok daha dikkat çekicidir. Gezgin, daha önce hiç bilmediği, tanımadığı bu garip işadamanın çalışmasını "Gayret Himalayası" olarak nitelemiştir (30.04.1946).

Kitabın satın alınması, okunması için birçok kurum, kuruluş tarafından resmi tamimler (genelge) de yayımlanır. Milli Eğitim Bakanlığı Neşriyat Müdürlüğü (14.05.1946 tarih ve 7121 sayı), Jandarma Genel Komutanlığı (09.04.1946 tarih ve 150805/7204 sayı), İçişleri Bakanlığı Tetkik Kurulu Reisliği (Valiliklere) (12.04.1946 tarih ve 31-412-203 sayı), Ticaret Bakanlığı İç Ticaret Umum Müdürlüğü (Ticaret ve Sanayi Odalarına) (12.04.1946 tarih ve 4-3047 sayı), Ulaştırma Bakanlığı (Devlet Demir, Hava, Denizyolları, PTT Umum Müdürlüklerine) (18-19. 04.1946 tarih ve 1287 sayı) tarafından gönderilen bu tamimlerde kitabın çok yararlı olduğunun altı çizilmiştir (.....)

Söz konusu esere yönelik olarak her kesimden gelen övgü ve takdir dolu desteğe rağmen Türkiye

Kılavuzu'nun birinci cildi piyasada umduğu ilgiyi göremez. Hazırlık aşamasından itibaren Hüseyin Orak'a destek veren Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel¹⁴, kitapların bir miktarını satın alarak hem dostunun mali sıkıntılarını azaltmayı hem de diğer ciltlerin basımı için kaynak oluşturmayı düşünse de buna, Parti içi kavgalardan dolayı istifa etmesiyle birlikte, imkân bulamaz. Daha sonraki dönemlerde hep Hüseyin Orak'ı teselli eder, O'da kitabın ilgi görmemesine üzüldür ve almayanlara bir hayli kızır (Ayşe Sahavet Özbay'la yüz yüze görüşme notları: 24.06.2011, Ankara).

Hüseyin Orak için sıkıntılar bu aşamadan sonra aşılmaz olur. İşyerleri, fabrikaları, evi ipoteklidir. Kitaptan dolayı muazzam bir borç yükü altına girmiştir. Resmi kurumlar, övücü tamimlerine rağmen tahsisatları olmadığı gerekçesiyle kitapları doğrudan alım yoluna gitmemişler; 1750 kuruşluk fiyat da o günün şartlarında halk tarafından çok bulunmuştur. Hasan Ali Yücel'in çabaları da netice vermemiştir. Tüm satışlardan ancak borcunun beşte birini karşılayacak kadar gelir elde edilebilmiştir. Fiyat sorununu aşmak için yeni bir pazarlama stratejisi geliştirilerek her ile ilişkin hususları ayrı kitapçıklar olarak basmak yoluna gidilmiştir. Ancak, bu stratejinin tutması bir yana masrafları daha da arttırmıştır.

Borçlarının altından kalkamaz hale gelen, elindeki kitapları da satamayan Hüseyin Orak, kamuoyunun bu derin ilgisizliğine karşı tepkisini, elindeki

14) 17 Aralık 1897'de İstanbul'da doğdu. 1933 yılı sonunda Maarif Vekâleti Orta Tedrisat Umum Müdürlüğü'ne atandı. Bu dönemde, üniversiteye geçişteki önemi nedeniyle liselerde reform düşüncesi üzerine yoğunlaştı. 1934'te İzmir Milletvekili olarak Meclise girdi. 28 Aralık 1938'de, 41 yaşında iken, Celal Bayar kabinesinde Maarif Vekili oldu. Özellikle Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün desteğiyle, yakın çalışma ve dost grubunun katılımıyla büyük bir reform hareketi başlattı. 1945'te, 4-20 Kasım arasında Londra'da toplanan ve 43 ülkenin katıldığı UNESCO toplantısında ülkemizi temsil etti. O'nun döneminde, Ankara Fen Fakültesi (1943), İstanbul Teknik Üniversitesi (1944) ve Ankara Tıp Fakültesi (1945) kuruldu. Dört yıl gibi bir hazırlıktan sonra, 15 Haziran 1946'da 4936 sayılı Üniversiteler Yasası çıkarıldı. 5 Ağustos 1946'da 7 yıl ve 7 ay sürdüğü Milli Eğitim Bakanlığı görevinden istifa etti. İstifasından sonra gazetecilik yapan Yücel, dönemin etkin gazetelerinden Ulus'ta yazılar yazdı. 1950 yılında hem Ulus'tan hem de CHP'den ayrıldı. 1950-1960 arası dönemde, Cumhuriyet'te "Köşemden" başlığı altında yazmış, yurtdışı gezilere çıkmıştır; Kıbrıs ve İngiltere gezilerinden sonra izlenimlerini, düşüncelerini "Kıbrıs Mektupları" ve "İngiltere Mektupları" adıyla yayınlamıştır. Bu dönemde sağlığı iyice bozulan Yücel 26 Şubat 1961 sabahı, İstanbul'da misafir olarak kaldığı Prof. Dr. Tevfik Sağlam'ın evinde enfarktüs'ten vefat etti. Şair Can Yücel'in babası, Japonya kıyılarında batan Ertuğrul Firkateyninin kapitanı Ali Beyin torunudur.

(<http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?kim=hasanalilyucel>, Erişim: 24.02.2012).

tüm kitapları ve yayınlanacak ciltlerin dokümanlarını, taslaklarını ve hatta klişelerini sahibi olduğu Ankara Dikmen Keklik Pınarı'ndaki kireç ocaklarında yakarak göstermiştir (Ayşe Sahavet Özbay'la yüz yüze görüşme notları: 24.06.2011, Ankara). Evini satar, işyerlerini satar, tasfiye eder, kadim dostlarının da kısmi yardımlarıyla hayatını sürdürmeye uğraşır. Fakat iş hayatından kaynaklanan sorunları ailevi durumuna da etki eder. Eşinden ayrılır, sonraki yıllarda yeniden ticari hayatını canlandırmaya uğraşır, çok başarılı olamaz. Hayata asker olarak başlamış ve değişik dönemlerde askeri vazifeler ifa etmiş olması ilerlemiş yaşında işe yaramış, kendisine Milli Savunma Bakanlığı'nca bir miktar gazi-malul emekli aylığı bağlanmıştır. Zamanla iş gücü sahibi olan çocuklarının da katkılarıyla yaşamını sürdürmüştür. 1968 yılında vefat ettiğinde askeri törenle, Ankara Cebeci Askeri Şehitliği'nde toprağa verilmiştir (Ayşe Sahavet Özbay'la yüz yüze görüşme notları: 24.06.2011, Ankara).

SONUÇ

Bireysel bir ihtiyaç ve arayıştan milli bir görev yapma arzusuna, sonrasında da hazırlayıcısı bakımından tam bir sukut-u hayal ve ekonomik yıkıma dönüşen Türkiye Kılavuzu adlı eserden günümüze sayılı nüsha intikal etmiştir.

Eser, hem kişisel bir girişimin ürünü hem de bir nitelikli grup çalışmasının yansımasıdır. Aynı zamanda hazırlayan ekibin niteliğinden dolayı da olabildiğince bilimsel bir özellik taşımaktadır. Eseri değerli kılan bir diğer husus da 1940'lı yıllara dair 14 ille ilgili (Kırıkkale dahil 15 il) sosyo-ekonomik ve kültürel veriler bakımından sahada derlenmiş orijinal veriler içermesidir.

Kuşkusuz ki, diğer ciltlerinin yayınlanmadan hazırlayıcısı tarafından bir infial anında imha edilmiş olması, kültür tarihimiz bakımından çok büyük bir kayıptır. Ancak, elde olan cildin verilerinin özellikle şehir tarihi, kültürü üzerine çalışan akademisyenler tarafından yararlanılabilecek nitelikte olduğunu söylemek lazımdır.

Hüseyin Orak, Cumhuriyet'in önde gelen başarılı müteşebbislerinden biri olmasına, diğer işlerinden dolayı büyük paralar kazanıp zenginleşmesine rağmen, kültür hayatına büyük bir idealizmle yapmış olduğu yatırım dolayısıyla batmış işadamlarının ilki olarak da ilgi görmesi gereken bir şahsiyettir. Ne var ki, bugüne kadar ne kendisi ne de eseri ile ilgili olarak hiçbir çalışma üretilmemiştir.

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın veya cilt içinde yer alan illerin mahalli ve mülki idarelerinin, üniversitelerimizin bu kişiyle ve eseriyle ilgili çalışmalar yapması, elde olan birinci cildi yeniden okuyucuya kazandırması kültür tarihimiz bakımından da önemli ve anlamlı bir adım olacaktır.

KAYNAKÇA

- Anderson, B. (1995). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. Çev. İskender Savaşır, İstanbul, Metis Yayınları.
- Ankara Ticaret Odası (ATO). (1936). 363 No.lu Hüseyin Orak'a Ait Evrak ve Oda Kayıt Dosyası, Ankara.
- Bauman, Z. (1996). *Yasa Koyucular ve Yorumcular*. Çev. Kemal Atakay, İstanbul, Metis Yayınları.
- Bayar, C. (2006). *Şark Raporu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Belge, M. (2011). *Militarist Modernleşme*. İstanbul, İletişim Yayınları.
- Erdoğan, İ. (2000). *Kapitalizm Kalkınma Postmodernizm ve İletişim*. Ankara: Erk Yayınları.
- Ergüder, Ü., Esmer, Y. ve Kalaycıoğlu, E. (1991). *Türk Toplumunun Değerleri*. İstanbul: TÜSİAD Yayınları.
- Georgeon, F. (2006). *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)*. İstanbul: YKY.
- Karaveli, O. (2006). *Görgü Tanığı - Bir Gazetecinin Sıradışı Anıları*. İstanbul: Pergamon Yayınları.
- Orak, H. (1946). *Türkiye Kılavuzu*. İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.
- Türkiye Kılavuzu Hakkında Broşür 1 (1946). Ankara.
- Ünsal, A. (1998). "Yurttaşlık Zor Zanaat", *75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru* içinde, İstanbul: Tarih Vakfı-Türkiye İş Bankası Yayınları: 1-36.
- Yüksel, M. (2004). *Modernite Postmodernite ve Hukuk*. Ankara: Siyasal Kitabevi Yayını.

Gazeteler

- Aygün; Pazar Gazetesi, (01.04.1946),
 "Başkentin Kılavuzu" Ankara Gazetesi, (30.03.1946).
 Baykal, Cevdet; Türk Yolu Gazetesi, (12.04.1946).
 Cahit, Burhan; Son Posta (03.04.1946).
 "Çok Faydalı Bir Eser" Ulus Gazetesi, (20.03.1946).
 Daver, Abidin; Cumhuriyet, (02.04.1946).
 Evinç, Vehbi; "Mühim Bir Eser" Türk Dili Gazetesi, (28.03.1946).
 Gezgün, Hakkı Süha; Vakit Gazetesi, (30.04.1946).
 Gündüz, Ali; Ülkü Dergisi, (16.04.1946).
 İmset, İsmet Hulusi; Sonposta, (31.03.1946).
 Kuntay, Mithat Cemal; Sonposta, (03.03.1946).
 Nurettin, Vala; (Va-Nu) Akşam Gazetesi (31.03.1946).
 Orhon, Orhan Seyfi; Yeniçağ Mecmuası (06.04.1946).
 "Türkiye Kılavuzu" Aydın Gazetesi (30.06.1946).
 Yüzüncü, Reşad Feyzi, Son Telgraf Gazetesi, (27.03.1946).

İnternet Erişimleri:

- <http://www.iletisim.com.tr/ki/C5%9Fi/mustafa-nihat-%C3%B6z%C3%B6n-565.aspx>, Erişim tarihi: 25.02. 2012.
- <http://www.turkuler.com/tgv/ferruh.asp>, Erişim tarihi: 25.02.2012.

<http://www.kenthaber.com/ic-anadolu/eskisehir/Kimdir/iz-birakan/yavuz-abadan> , Erişim tarihi: 25.02.2012.

<http://zehirlenme.blogspot.com/2010/10/balneoloji-ve-balneoterapi-nedir.html>, Erişim tarihi: 24.02.2012.

<http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?kim=hasanaliyucel>, Erişim tarihi: 24.02.2012.

Yüz yüze Görüşmeler:

Ayşe Sahavet Özbay (Hüseyin Orak'ın kızı) Görüşme günü ve yeri: 24.06.2011, Ankara

Orhan Karaveli (Gazeteci - Yazar) Görüşme günü ve yeri: 14.06.2011, İstanbul.